

Dr hab. Jolanta Maćkiewicz, prof. UKEN

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgra Jakuba Fabisia pt.:

**STOSUNEK WOBEC ZMIANY WYKAZYWANY PRZEZ OSOBY STARSZE
PERSPEKTYWA AUTOKREACYJNA**

przygotowanej pod kierunkiem naukowym dra hab. Arkadiusza Wąsińskiego, prof. UŁ

Problematyka adaptacji seniorów do zachodzących zmian stanowi obecnie jeden z istotnych obszarów badań w naukach społecznych, w tym pedagogicznych i psychologicznych. Jej znaczenie wynika zarówno z przemian demograficznych, jak również przeobrażeń społeczno-kulturowych i technologicznych. Stosunek seniorów do zmian wpływa na ich gotowość do podejmowania nowych aktywności, uczenia się, korzystania z nowoczesnych technologii oraz budowania relacji społecznych. Otwartość na zmiany sprzyja lepszej adaptacji do nowych warunków życia, a sama zmiana - jak słusznie zauważył Doktorant - jest „jednym z kluczowych doświadczeń wpisanych w proces starzenia się” (s. 4).

Aktualność podjętej problematyki wynika również z postępującego procesu starzenia się społeczeństwa, który szczególnie dotyka kraje Unii Europejskiej. Wzrastająca liczba osób starszych powoduje, że kwestie związane z funkcjonowaniem osób starszych i ich dobrostanem stają się jednym z priorytetów polityki społecznej i zdrowotnej. I chociaż stosunkowo często podejmowane są badania dotyczące starzenia się i starości, eksplorowana w niniejszej dysertacji perspektywa należy do rzadkości.

Rozprawa przyjmuje typowy układ dla prac teoretyczno-empirycznych i składa się z trzech części: teoretycznej, metodologicznej i empirycznej. Obejmuje wstęp, cztery rozdziały, zakończenie w którym zawarto wnioski z przeprowadzonych badań oraz - co również istotne -

ograniczenia tychże badań i możliwe kierunki dalszych eksploracji. W końcowej części zamieszczono wykaz literatury cytowanej, spis tabel i schematów oraz aneks. Łącznie praca liczy 332 strony. Struktura pracy jest prawidłowa, dobrze rozwinięta, układ treści spójny i logiczny.

Ocena części teoretycznej pracy

Przedstawiony rozdział teoretyczny zatytułowany *Starość, zmiana i autokreacja w dyskursie naukowym* składa się z trzech podrozdziałów. Pierwszy z nich obejmuje problematykę starości w kontekście rozwoju człowieka, uczenia się oraz adaptacji do zmian. Autor analizuje w nim starzenie się i starość na tle teorii rozwoju człowieka. Omawia znaczenie aktywności edukacyjnej w dorosłości, która może pełnić funkcję rozwojową, społeczną i autokreacyjną. Przedstawienie przez Doktoranta starości jako kolejnej fazy życia, w której możliwy jest dalszy rozwój, podejmowanie nowych ról oraz modyfikowanie dotychczasowych sposobów funkcjonowania, tworzy właściwy punkt wyjścia dla dalszych rozważań dotyczących adaptacji osób starszych do zmieniającej się rzeczywistości.

W tej części pracy warto także odwołać się do istotnych dokumentów strategicznych Światowej Organizacji Zdrowia dotyczących starzenia się, jak chociażby *Active Ageing: A Policy Framework* (WHO, 2002). W szczególności należałoby uwzględnić dokument z 2020 roku *Decade of Healthy Ageing: Plan of Action 2021–2030* (WHO, 2020), ze względu na jego aktualność i szerokie, ponadsektorowe ujęcie problematyki starzenia się. Ich uwzględnienie mogłoby dodatkowo osadzić przedstawione rozważania w aktualnym międzynarodowym dyskursie dotyczącym starzenia się, aktywności, podmiotowości i również autokreacji przez osoby starsze jakości swojego życia. Powyższa uwaga nie stanowi jednak zarzutu, ale raczej sugestię uzupełnienia w kontekście przyszłej publikacji.

Kolejny podrozdział *Stosunek do zmiany w starości* stanowi dopełnienie wcześniejszych rozważań na tle przemian społeczno-kulturowych. Autor wskazuje, że proces starzenia się człowieka nie przebiega w izolacji od otoczenia społecznego. Senior nie tylko doświadcza zmian zachodzących w świecie, ale interpretuje te zmiany i w jakiś sposób na nie reaguje. Na szczególną uwagę zasługuje podjęcie zagadnienia oporu seniorów wobec zmian. Jest to problem interesujący badawczo, ale wymagający szczególnej ostrożności interpretacyjnej, gdyż może prowadzić do reprodukcji stereotypowego obrazu osoby starszej jako nieelastycznej lub niezdolnej do uczenia się. I tutaj kolejna sugestia z mojej strony, aby w kontekście przyszłej

publikacji poszerzyć te rozważania i opór wobec zmiany przeanalizować jako możliwą strategię reagowania na zmianę, której uwarunkowania mogą być zróżnicowane. Takie ujęcie pozwoli uniknąć rozumienia tego terminu („opór wobec zmiany”) wyłącznie w znaczeniu negatywnym. Opór może być bowiem zarówno barierą adaptacji, jak i formą obrony autonomii czy wartości uznawanych przez jednostkę. Jest to szczególnie ważne w kontekście autokreacji, gdyż człowiek może kształtować siebie nie tylko poprzez akceptowanie i wprowadzanie w życie zmian, lecz także przez ich świadome odrzucanie. Z perspektywy teoretycznej w mojej opinii należałoby wyraźnie rozróżnić niechęć do zmiany czy też brak gotowości na zmianę a opór wobec zmiany jako świadome odrzucenie zmiany. Nie są to pojęcia tożsame. Opór może mieć charakter świadomy podczas gdy brak gotowości na zmianę może wynikać z różnorodnych ograniczeń psychologicznych, kompetencyjnych czy sytuacyjnych, o których Autor pisze dość szeroko na stronach 34 -39.

Końcowa część rozdziału teoretycznego zatytułowana *Starość w perspektywie koncepcji autokreacyjnych* (tj. trzeci podrozdział) ukazuje w jaki sposób starość jako etap rozwoju, uczenie się przez całe życie oraz adaptacja do zmian tworzą warunki do autokreacji. Cennym elementem tej części pracy jest ujęcie stosunku osób starszych do zmiany z perspektywy autokreacyjnej. Perspektywa ta zostaje osadzona w trzech wzajemnie powiązanych ze sobą wymiarach: podmiotowości, dążenia do mądrości oraz poszukiwania i /lub konstruowania sensu. Warto również podkreślić, że proponowana perspektywa integruje opisane wymiary, które - choć nierzadko podejmowane przez badaczy - najczęściej w pracach naukowych analizowane są oddzielnie.

Reasumując opracowany przez Doktoranta rozdział teoretyczny stanowi bardzo dobre osadzenie analizowanej problematyki w literaturze naukowej zarówno polskiej, jak i zagranicznej, a tym samym solidną podstawę podejmowanych badań. Na szczególne podkreślenie zasługuje krytyczny charakter analizy literatury przedmiotu. Autor nie ogranicza się tutaj wyłącznie do referowania stanowisk poszczególnych badaczy, ani też do zestawienia istniejących koncepcji, lecz podejmuje próbę ich konfrontowania, interpretowania i oceny z perspektywy przyjętego w rozprawie przedmiotu badań. Takie podejście zasługuje na szczególne uznanie, gdyż świadczy o świadomym i samodzielnym poruszaniu się Autora w obszarze podejmowanej problematyki.

Ocena projektu naukowo-badawczego

W rozdziale drugim zawarto prezentacje założeń metodologicznych, które zostały omówione w sposób uporządkowany i adekwatny do podjętej problematyki badawczej. Autor opisał przedmiot badań precyzując zakres podejmowanego zjawiska oraz jego podstawowe obszary. Takie określenie przedmiotu badań stworzyło właściwą podstawę do sformułowania problemów badawczych. W kolejnym kroku zostały przedstawione cel oraz prezentacja ram teoretycznych badań, przy czym należy podkreślić, że wybór paradygmatu został szeroko uzasadniony. W dalszej kolejności rozdział zawiera charakterystykę badanych osób z uwzględnieniem kryteriów doboru uczestników do badań oraz organizację procesu badawczego. Omówiono wykorzystaną w badaniach metodę i uzasadniono wybór techniki wywiadu intensywnego (za Kathy Charmaz, 2009) odnosząc się do specyfiki przedmiotu badań i przyjętego paradygmatu badawczego. W rozdziale zawarto również kryteria jakości badań oraz kontekst etyczny prowadzonego postępowania badawczego. Szczególnie ważne jest przedstawienie sposobu analizy uzyskanego materiału empirycznego. W przypadku przyjętej strategii jakościowej i zastosowania teorii ugruntowanej ma to zasadnicze znaczenie dla oceny wiarygodności uzyskanych rezultatów i pokazuje dbałość Doktoranta o transparentność procesu badawczego na każdym jego etapie.

Uważam, że rozdział metodologiczny został przygotowany w sposób bardzo rozbudowany i szczegółowy, co w rezultacie pozwala stwierdzić, że założenia metodologiczne badań tworzą spójny, logiczny i uzasadniony projekt badawczy.

Część empiryczna została zaprezentowana w dwóch kolejnych rozdziałach. Materiał badawczy został zgromadzony na podstawie wywiadów przeprowadzonych z 15 uczestnikami. I tak w rozdziale trzecim zawarto pogłębioną analizę doświadczeń badanych osób oraz sposobów interpretowania zmian zachodzących w toku ich życia. Przyjęta strategia analityczna pozostaje adekwatna do jakościowego charakteru badań oraz sformułowanego celu. Bardzo dobrym zabiegiem jest wizualna prezentacja indywidualnych trajektorii biograficznych, która pełni nie tylko funkcję ilustracyjną i wzbogacającą analizę, ale wspiera proces analityczny pozwalając dostrzec dynamikę i procesualny charakter doświadczeń badanych osób.

Ważnym rezultatem przeprowadzonych badań jest opracowanie przez Autora typologii decyzyjności autokreacyjnej, co stanowi istotny wkład wykraczający poza opisową prezentację materiału empirycznego. Na bazie tej analizy i zgodnie z przyjętymi ramami teorii ugruntowanej Doktorant wypracował trójetapowy model autokreacji w okresie starości.

Strona edytorska i językowa pracy

Na wysoką ocenę zasługuje również strona edytorska i językowa pracy. Praca została przygotowana z dużą starannością, napisana językiem naukowym, z wykorzystaniem terminologii adekwatnej do podejmowanej problematyki. Jedyna uwaga dotyczy drobnej kwestii edytorskiej: w mojej ocenie w rozprawie doktorskiej korzystne byłoby graficzne wyróżnienie w tekście najważniejszych elementów założeń metodologicznych, takich jak przedmiot badań, cel badań, problemy badawcze, itd., na przykład poprzez ich wyboldowanie. O ile przedmiot i cel badań stosunkowo łatwo odnaleźć, o tyle problemy badawcze zupełnie „giną” w tekście ciągłym (s. 68). Powyższa uwaga jednak w żaden sposób nie wpływa na wysoką ocenę strony redakcyjnej recenzowanej pracy. Dla potwierdzenia chcę zaznaczyć, że na 332 stronach pracy natrafiłam zaledwie na dwa błędy literowe, co świadczy o bardzo rzetelnej korekcie edytorskiej. Podsumowując przedstawiona do recenzji praca cechuje się wysokim poziomem staranności redakcyjnej, graficznej i językowej.

Ocena końcowa

Przedstawioną do recenzji dysertację oceniam bardzo wysoko. Stanowi ona oryginalne rozwiązanie problemu naukowego zarówno ze względu na przyjętą perspektywę teoretyczną, sposób konceptualizacji badanego zjawiska, zastosowane rozwiązania metodologiczne i uzyskane rezultaty empiryczne. Szczególnie ważnym osiągnięciem jest stworzenie przez Doktoranta typologii decyzyjności autokreacyjnej. Analiza przeprowadzonych badań nie ogranicza się wyłącznie do opisu doświadczeń badanych seniorów, ale doprowadza do wyłonienia typologii i zbudowania modelu, posiadających potencjał dalszego rozwoju teoretycznego i empirycznego. W mojej ocenie jest to praca o szczególnych walorach naukowych, która stanowi wartościowy wkład w rozwój badań nad późną dorosłością.

Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzam, że recenzowana praca doktorska *Stosunek wobec zmiany wykazywany przez osoby starsze - perspektywa autokreacyjna*, napisana pod kierunkiem naukowym dra hab. Arkadiusza Wasińskiego, prof. UŁ spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 Ustawy z 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. 2018, poz. 1668 z późniejszymi zmianami). W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie p. mgra Jakuba Fabisia do dalszych etapów przewodu doktorskiego i jednocześnie – z powodów o których napisałam powyżej - wnoszę o wyróżnienie tej pracy.

Kraków 27 sierpnia 2026 r.

Joanna Markus